

ОТ СЪСТАВИТЕЛЯ. ЕТНОГРАФСКИЯТ АРХИВ – МЕЖДУ ТЕРЕН И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Анни Кирилова

Тематичната определеност на този брой на сп. „Българска етнология“ е провокирана от желанието на авторите да се представи богатството на специализираната архивна изворова база на ИЕФЕМ. Възприемана днес като многогодишна даденост, тя по правило и вярно се оценява като изключително ценен, най-стар и единствен по рода си професионално профилиран архивен фонд, филиал на НА БАН. Тези оценки обаче остават декларативно афиширани, защото не са натоварени с последствията на широко популяризиране и анализ, а архивният комплекс често попада в сянката на проблемите по методиката на теренната работа, чийто краен резултат го изгражда и съставя (Генчев 1989: 189; 1990: 32–43; Симеонова 2005: 6–29; Гарнизов 2003: 171–190; Елчинова 2001: 150–163; Ракшиева 2008: 22–34).

Специализираният научен архив легитимира резултатите от теренната работа, трансформирайки ги от културни факти в документи с научна стойност. Той е сложно организирана структура, заемаща особената, деликатна, средищна позиция в изследователския процес: терен – архив – анализ и интерпретация. Емпиричните познания и техният анализ са две органически свързани страни на единното действие за изучаване на етнокултурната специфика, преминало през етапите на натрупване на познания и тяхното специализиране, развитие на идейни школи и направления, обособяване на предметна област, методика, понятиен апарат и изворова база. В този процес емпиричните знания имат двойствената роля и позиция на причина и следствие. Те са аргумент в подкрепа на научните идеи и интерпретации, които от своя страна провокират и изискват набирането на данни от терена, тяхното непрекъснато обогатяване и уплътняване, но и организиране и структуриране. Архивирани, теренните регистрации не само се „запазват от зъба на времето“ (Шишманов 1890). Те се вливат в система, биват подложени на научна обработка, „...стават част от националното научно и културно наследство. Част, която сигурно ще надживее своя създател и ще остане основно градиво и за всички бъдещи изследователи. Така трудът на етнографа теренист ще получи най-вярната си оценка. Историята дори не отбелязва всички теории, сияли ефимерно на научния небосклон, а именно с времето, най-строгият съдник за всички постижения, сигурно документираните факти показват истинската си стойност“ (Генчев 1989: 189).

Малка история или когато етнологията беше етнография

Специализирани архивни институции в България започват да се изграждат едва в средата на миналото столетие, с обнародването на Указ № 515 от 10.10.1951 г. на Президиума на Народното събрание за създаване на Държавен архивен фонд на

Народна република България. След Освобождението с издирването и опазването на документи се заемат читалища, библиотеки и музеи. Първата най-голяма архивна сбирка е Архивът на Възраждането, определян като „първото по рода си архивно учреждение у нас, което години наред е изпълнявало функциите на български национален архив“ (Радков 1963: 43). Той е обособен в самостоятелен отдел към Народния музей, наред с етнографския и археологическия отдел. През 1906 г. от етнографския отдел се създава самостоятелна културна институция – Народен етнографски музей, а две години по-късно почти целият Архив на Възраждането се пренася в него като част от музейния исторически отдел (Радков 1963: 48). Приетият в началото на 1909 г. Закон за народното просвещение регламентира събирането и съхраняването на документи, а издаденият в допълнение на закона Временен правилник за Народния етнографски музей от 31.10.1909 г. доуточнява: „документи и предмети по духовното и политическо Възраждане...“ (ДВ 1909: 348). Новият Закон за народното просвещение определя ново място за пазене на архива и през месец март на 1924 г. той се предоставя за съхранение и използване в Народната библиотека. Предполагането, че между предадените на библиотеката документи за Възраждането е съществувала етнографска по същността си информация е напълно допустимо и се подкрепя от прегледа на съдържанието на писмените източници в БИА (Обзор 1963). В Опис на сбирката (Опис 1975) „портрети и снимки“ се упоменава, че през 1924 г. заедно с Архива на Възраждането, Народният етнографски музей е предал на библиотеката голямо количество материали, чрез които са документирани селско и градско облекло, пазари, чаршии, панаири, бит, транспорт. В Етнографския музей остават част от документите, които категорично не се отнасят до национално-революционните борби. Наред с основната грижа за организиране, опазване и експониране на фондовете на музея, важна задача е и набирането на максимално количество писмена и снимкова информация от терена, оценявана като форма за регистрация на невеществените елементи на културата, равностойни на веществените. Още в първите инвентарни книги „веществените свидетелства са подкрепени с архивни материали“ (Василева 1990: 42–51; Ковачева-Костадинова 1994: 79). Терминологичното разнообразие за означаването на тези сбирки – „отдел“, „архив“ или „служба“, свидетелства за пътя, по който се достига до структурното оформяне на специализирания архив, чиято основна задача постепенно ще се избистря (ЦДИА, ф. 177; Костов 1920: 347–349). В него ще постъпват множество текстови записи, снимки и негативи, но и звукови регистрации. През 1923–1924 година са изследвани селищата в Пиринско, а две години по-късно с новозакупения фонограф са записани 3 800 песни от Северозападна България (ЦДИА, ф. 177). Към музея още през 1911 г. са назначени художник-скулптор и фотограф, които имат свои ателиета. През 1942 г. се създава и ателие, в което се изготвят чертежи и рисунки на детайли от интериор, облекло, тъкани, шевици (Радонов 1971: 252). От второто десетилетие на миналия век Народният етнограф/ически/ски музей добива статута на специализирана културна институция, а събираните в него документи са ясно профилирани и поставят основата на бъдещата специализирана архивна изворова база. До средата на века в музея се натрупва значително

количество информация – записи, снимки, рисунки, но за съжаление бомбардировките от зимата и пролетта на 1944 г. унищожават значителна част от тях. Изпращайки своите поздравления за новата 1946 г., директорът Хр. Вакарелски отчита, че е извършена основна ревизия на оцелелите след бомбените попадения материали и отбелязва: „През тази година се сложи началото на фолклорен архив, в който имаме вече 64 приноса с ... страници описания и скици“ (ИЕФЕМ-АЕИМ 213: 24–25). В проектобюджета си за 1948 г. ръководството на музея обосновава необходимостта от щат за 6 художници и средства за командировки така: „Грамадната част от тия изкуства – тонови, словесни, обществени, пластични, монументални и архитектурни се архивизират, т.е. записват се, фотоснимат се, скицират се, рисуват се или се копират и пр.“ (НА БАН ф. 76, оп. 1к, а.е. 17, л. 3–8). Проучванията на терен по правило са групови, а резултатите се докладват и обсъждат. Въвежда се практиката след това сътрудниците да предават записите си, придружени от доклад, приет и подписан от директора. Експедиционно са проучвани Елховско, Новоселско, Тополовградско, а темите са обикновено облекло и жилище, наред с календарна и семейна обрядност и „словесна култура“. През 1946 г. едно от заседанията в музея е посветено на проект за български етнографски атлас (!), а друго – на изработване на показалци на народната песен.

Запазените документи за дейността на музея до създаването на Института за народоука през 1947 г. свидетелстват за стремежа да се изгради специализирана архивна изворова база и за първите стъпки в посока на осъществяването на това намерение. Само седмица след като заема длъжността директор, Хр. Вакарелски обособява девет отдела. Третият от тях е назван „Словесно творчество, социален бит и познания“ и съдържа песни, легенди, пословици, обичаи, право, забави и игри, според определението му. В отдел четвърти са групирани музика и хореография, в отдел пети – картини и рисувани материали, а в отдел шести – фотоателие и фотоархив (НА БАН, ф. 76, оп. 1к, а.е. 1, л. 11, 14).

Първото категорично формулирано свидетелство за етнографски архив в структурата на музея се съдържа в справка, подписана от Мария Велева, озаглавена „Народният етнографски музей в София“. В нея, наред с историческите сведения за създаването на институцията и определяне на бъдещите задачи, се конкретизират загубите от бомбардировките през 1944 г. Втората по важност задача в този документ е формулирана така: „Събират се фонографно на плочи и с нотно записване народни песни, свирни, танци. Такива има вече над 30 000 бройки; фотоснимат се всички обекти от битово материално естество и специално обществени прояви. Засега музеят разполага с над 100 000 фотонегативи и над 5 000 фотоснимки без негативи; събира се усилено етнографски архив, който стига почтената цифра 30 000 страници; групата на художниците събира усилено и системно всякакви художнически прояви у народа във вид годен за научен архив. Такива има вече 30 000 рисунки“ (НА БАН, ф. 76, оп. 1к, а.е. 1, л. 21–23). Този доклад е писан доста време след бомбените попадения над сградата на музея, вероятно предназначението му е представително, а количествените данни са приблизителни и не съвпадат с дадените в други документи, но в случая е важно, че той е документално свидетелство за съществуване на архив.

Документи от инвентаризация през 1948 г. информират дори за наченки на неговото структуриране – материалите са предадени на завеждащите „музикален архив“, „етнографски архив“, „фотографски архив“ и „сбирка от художествени картини“. Той е в своя първичен образ на структурно звено в системата на профилирана научно-културна държавна институция. Като форма, организация и съдържание архивът е в своя зародиш до средата на века, когато се създава системата от научни институти към БАН. В него се запазват оцелелите документи, полагащи основата на бъдещия народописен архив.

Новосъздаденият на 1.10.1947 г. Институт за народоука започва своята работа с щат от трима асистенти, чиято първа задача е картотекирането на песни и приказки от сбирката на академията, а втората – събиране на материали за партизанския бит и фолклор чрез теренно изследване. Темата е предопределена и наложена от новите обществено-политически условия в страната и е отклик на обнародвания по-късно Закон за събиране на материали по съпротивителното движение (ДВ, бр. 177, 3.08.1949). Съдейки по отразените в архивните описи единици, виждаме че тази задача се изпълнява за кратък период от време и естествено отпада като тема, която не кореспондира с основната цел на профилиран бъдещ научен институт. Когато през 1949 г. по силата на закона за БАН музеят е присъединен към института и новата институция се назовава Етнографски институт с музей при БАН, в неговата структура присъстват две звена, в които се акумулират теренни материали. През 1951 г. ръководството взема няколко важни решения. Първото е „...досегашните научни архиви на Етнографския институт и Етнографския музей се сливат в един общ архив, а съдържащите се етнографски и фолклорни материали в Архивния институт на БАН да се приберат в архива на ЕИМ“ (НА БАН, ф. 76, оп. 1к, а.е. 48, л. 28). Неосъществената на практика идея за концентрация на специализираната изворова база е предхождана от осъщественото решение музикалният отдел на НЕМ да се прехвърли в новосъздадения Институт за музика. Там се предават „целият ръкописен архив на народни песни и танци с един опис, целият фонотечен архив с две книги /дневници/, съоръженията за механично записване на мелодии, целият ръкописен архив от народни песни и танци, съхранявани в 38 специални папки-кутии, цялата музикална картотека, както и 406 грамофонни плочи, 1 грамофон „Телефункен“ и 4000 специални нотни листа за архивизиране на обработените народни песни“ (НА БАН, ф. 76, оп. 1 к, а.е. 30, л. 13; а.е. 35, л. 1–2). Така от 50-те години на ХХ в. в състава на института е обособено специализирано звено – научен архив. В него през следващите години ще се предават всички теренни регистрации и откупени след оценка непрофесионално събрани информации, наред с дарените от родолюбци. В периода 1966 – 1970 г. в отчета обзор на ЕИМ като главно постижение се отбелязва набирането на изворова информация от цялата територия на страната във връзка с подготовката на два колективни труда – „Етнография на България“ и „Корпус за българско народно поетическо творчество – хайдушки и революционен фолклор“ (НА БАН, ф. 76, оп. 3, а.е. 36, л. 2). Четири години по-късно мястото, ролята и функциите на научния архив са ясно определени и формулирани в документ, наречен „Статут за регламентиране на научните и административни звена в

ЕИМ на БАН“. В структурата на институцията архивът е самостоятелно звено, наречено „Научна информация и документация“. То включва следните архиви и сектори: сектор научна информация и библиография, архив за народописни и художествени материали, архив за стари снимки и портрети и негативен фонд, поселищна картотека, библиотека, фотоателие с лаборатория. Основна негова задача е: „да осигурява цялостна научна информация, да съхранява, обработва и привежда в известност всички видове архивни материали“ (НА БАН, ф. 74, оп. 4, а.е. 29, л. 3). Научният секретариат на БАН взема решение през 1975 г. за създаване на филиали на Научния архив на академията в някои от научните институти. Един от тях е и архивът на ЕИМ. Това решение е основано на оценката за спецификата, ролята, нивото на организираност на базата данни и функциите им, както и с традициите. През следващите десетилетия, независимо от административните превратности, научният архив постепенно се утвърждава като базисен етнографски архивен комплекс, в който съставлящите го елементи са съпоставими, защото са подложени на единна научно-техническа обработка. Събирането, запазването и транслирането на фиксирана информация е консервативна функция, чиято тежест се прехвърля към преработващата, активна чрез класифициране и научна обработка. За разлика от други архивни структури, документалните материали в него са създадени целенасочено и определящото е тяхната тематика, а не времето или автора. Акумулирайки през годините информация за всички аспекти на културата, той е ядро на записаните факти, превърнати в документ. Изравняване на двете пространства – архивно битие на културата и жизнените ѝ проявления никога не може да се постигне, но те са в непрекъснато взаимодействие.

Накратко за състава и структурата

През всички десетилетия на своето съществуване архивният комплекс като системна структура не пребивава в състояние на летаргично спокойствие, смущавано само от новопостъпващи документи, обогатяващи обема му. Той не е „спяща клетка“, активирана при определени условия и необходимост от употреба на документи. Неговият състав е подложен на научно-техническа обработка – изграждане на инструментите за достъп и разкриване на състава, съдържанието и същността на всеки теренен материал. Това „манипулиране“ на архивните регистрации им добавя принадлежна стойност с включването на всяка в системата и установяването между всички тях връзки, даващи възможност за съпоставки на ниво изворов материал.

Цялостният състав на етнографските архивни източници може да се представи най-общо чрез количественото си измерение, което е външен, а и неточен белег. Твърдението, че в архива се пазят над 115 000 единици е вярно, но и не съвсем, защото често под един архивен номер са записани например цели фотографски филми, които съдържат различен брой кадри (фабрично или поради некачествено заснемане на терен). Те са поделени в писмен, фотоархив и негативен фонд, фонд стари снимки и портрети. Към писмения е присъединен с обща номерация и художественият архив.

По-съществената оценка на състава на архива се постига чрез прегледа на географския и тематичен обхват на регистрираните сведения. Съпоставени по носителя на информация – текст, негатив, рисунка, снимка, наличните документи биха очертали една относително пълна картина на архивното богатство. Ако върху този преглед се насложат географската и тематична представителност, би се получил задълбочен анализ на документалната база извори. Тази сложна задача може да се реализира визуално най-ясно с изработването на „архивен атлас“ по определени теми, региони, елементи на културата или други принципи на групиране и представяне на документите.

В днешно време съдържанието на изворовата база се изразява чрез четири картотеки за всеки от видовете документи. Една от тях – тематичната, е най-детайлизирана. Класификационната схема, съставена през 70-те години на миналия век, има максимално разгърната логично-йерархична структура и се отнася до писмените регистрации. Чрез нея съвкупността от понятия се дели многократно и логически последователно. Най-висшият клас в деленията са основните условни дялове на културата, съдържащи различно количество подкласове, поделени от своя страна на теми и подтеми. Тази схема е приложена засега само към текстовите документи и се различава от възприетата за фотодокументи, негативи и стари снимки. От нея са изключени записите на словесен фолклор, както и новопостъпващи материали, чието съдържание не се вписва изцяло и/или частично в разделите. Тяхната тематика и времеви обхват излизат извън рамките на възприетия детайлизатор, независимо че схемата е замислена като отворена система и това е един от проблемите при обработката на материалите. Най-плътно представени са „традиционни“ теми като облекло, жилище, обичайна система, а по-слабо – културата на етническите групи, обичайното право.

Характерна черта на текстовите документи, постъпвали след 70-те години на миналия век, е излагането на информацията по установен модел, който, доведен до крайност, проявява и своите негативни страни. Наложената като матрица форма е с високо ниво на обобщение на сведенията и силна компресия. Към последното десетилетие на века преобладават материали, в които често липсват записаните конкретни въпроси към информаторите, и по-важно – конкретните отговори. Губи плътност, а в някои документи и напълно избледнява фигурата на информатора, като сведенията за него са силно ограничени и в значителна степен формализирани. Другият голям „отсъстващ“ е вторият член в диалога на терен – изследователят. Когато не са отразени обстоятелствата, при които се набират сведенията, а от текстовете преди предаване в архива се отстраняват и „страничните“ за основната тема данни, то завършеността на документите е силно накърнена. От тях се отнема потенциална, но скрита стойност. След 70-те години е изоставена и практиката за издаване на „входен билет“ за новопостъпващи материали. Дотогава прегледът от директора е практика, а неговият подпис гарантира минимум качества за включване в архива. Този принцип се спазва относително кратко време. Той е заменен с колективни обсъждания в рамките на групите изследователи и с делегирано доверие към професионализма им. Запазва се само практиката за рецензиране на трудове, предлагани за откупка.

От началото на нашия век се забелязва обратната тенденция – все по-често се предават пълни дешифровки, кръгът от теми се разширява, а често присъстват и сведения за обстоятелствата при извличане на информацията. Остават за съжаление бледи фигурите на информаторите, а по някои теми, определяни като деликатни, сведенията за тях са максимално оскъдни. Изследователите продължават да присъстват само със своите имена и до днес, а още в средата на миналия век е имало изискване сътрудниците да изготвят свои кратки животописи, като отбелязват научната си дейност (НА БАН, ф. 76, оп. 1 к, а.е. 48, л. 14).

Постижение за професионалната ни общност от последните години е оформянето на самостоятелен раздел в структурата на писмените архивни източници. Той е съставен от документи за историята на институцията, подготвени за печат, но неиздадени трудове от предишни десетилетия, копия от дисертационните разработки на колеги, решения на научните съвети, афиши и други рекламни материали за експозиции на музея. Той е в начална фаза на изграждане, но и за него е необходимо да се изготви класификационна схема, обвързана с другите, защото тя е ключ към архивния комплекс. Нейната липса ще възпрепятства достъпа до информация – основна функция на архивната структура.

Архивните реалности в „плоския свят“ на мрежовото общество

Съвременните технологични възможности в „плоския свят“ (Аврамов 2013: 87) са предизвикателство, но и нов хоризонт пред всяка архивна система. С бърз професионален рефлекс, още преди 10 години, сътрудниците на архива поставиха началото на процеса на дигитализиране на документите. Три поредни успешни проекта, осъществени чрез спечелване на конкурси на Британската библиотека имат за резултат пълното дигитализиране на един фонд – „стари снимки и портрети“ и почти половината от съдържанието на фонд „негативи“. Последният, засега четвърти, проект постави началото на дигитализирането на текстови документи. Моделът на матрично описване и пълно разкриване на съдържанието е предшестван от издирване на допълнителни сведения за създателите и обектите и е възможно най-пълно и съобразен със спецификата на специализираната изворова база. Изграждането и прецизирането на пълен набор от метаданни са предпоставка за употребата на подходящи и непрекъснато обновявани софтуерни решения. Постепенното прилагане на готова матрица към всички документи ще даде възможност да се постигне такова разгръщане на информационната система, че в нея чрез препратки да се концентрира цялата информация по теми, региони, темпорално, по вид на носителя на информация, по автори. Разполагайки в бъдеще с нейната цялост, ще е възможно да анализираме комплекса извори и архивът да се осмисля като изследователски терен. Постигането на такова ниво на първичен анализ ще е необходимата основа за управление на архивния комплекс, което ще го отведе по-успешно до следващо стъпало – вписването му в междуинституционални информационни мрежи и влизането му в диалогичен режим. Днес такава перспектива вероятно звучи химерично, но темпото на научните изследвания

е с ускорена пулсация и динамиката му налага и мисъл и действие за бъдещето. Времето е добавъчна стойност към всеки качествен документ, от който обаче се отнема, когато не е научно обработен и успешно вписан в специализираната архивна база данни.

В съвременността всеки изследовател има широк достъп до информация и своите лични етнологички терени, но всички имаме и един общ терен – архива. Той е жив, непрекъснато променящ се организъм, към който не бива да подхождаме само консуматорски. Специализираната архивна изворова база трябва да се познава, анализира и управлява професионално, за да изпълнява успешно своите функции.

Авторите и техните текстове

В този брой на списанието свои текстове предлагат автори, за които архивните източници са поле за осмисляне на данните като комплекс във взаимодействие със сходни документални масиви или като представителни елементи от типове документи с характерните им информационни особености – като тематика и форми на регистриране в звук, образ и текст.

От позицията и с опита на дългогодишни архивисти, добре познаващи мащабното съдържание на НА БАН, двете авторки на първата статия представят онези фондове в архива, които съдържат етнографска по същността си информация от различни времеви периоди, географски ареали и фондообразуватели.

Втората публикация е посветена на две от общо 11 архивни единици с нотирани музикалнофолклорни сбирки, съставени в първите десетилетия на ХХ в. и съхранявани в Научния архив. Авторката анализира документалния материал, издирва и представя информация за авторите в контекста на културната музикална история, представяйки двама малко познати записвачи чрез техните биографии и творчество, съхранило богатството на градско-селската музикална среда през миналото столетие.

На друг тип архивни източници – фотодокументите, е посветена третата статия. Чрез представения и анализиран фотоалбум, пазен в архива на института, се осветяват пътищата за анализ и изследване на всеки документ, както и две от възможните гледни точки към него – технологична и етнологичка, обединени в авторовите разсъждения и изводи. Текстът е нагледно свидетелство и за част от специфичната архивна работа, с която се добавя, доразкрива и уплътнява изначалната информация, присъща на отделния изворов материал.

Тясната профилираност на специализирания научен архив на ИЕФЕМ като филиал на НА БАН не е препятствие пред успешното му вписване и позициониране в националната архивна мрежа. Взаимодействието му със сходни архивохранилища обаче търпи негативни влияния, породени от няколко основни проблема. Един от тях е разискван в интервюто с проф. Ст. Петкова. Професионалните ѝ аргументи в защита на полемичната тема са добронамерено провокативни към архивисти, музеолози и държавни администратори за формирането на единно мнение за мястото и ролята на архивните източници, пазени в музеите.

Литература

- Аврамов, И. 2013.** Прелиствайки Тери Кук – архивни прогнози и реалности в мрежовото общество. В: Нейкова, А. (Съст.) *Университетски четения по архивистика*. Том II, София, 87–111. [Avramov, I. 2013. Prelistvayki Teri Kuk – arhivni prognozi i realnosti v mrezhovoto obshtestvo. In: Neykova, A. (Ed.) *Universitetski chetenia po arhivistika*. Tom II, Sofia, 87–111]
- Василева, М. 1990.** Из непубликуваната кореспонденция на Д. Маринов. В: *Българска етнография*, кн. 5, 42–51. [Vasileva, M. 1990. Iz nepublikuvanata korespondentsiya na D. Marinov. In: *Balgarska etnografia*, kn. 5, 42–51]
- Гарнизов, В. 2003.** Група на терен, терен в групата. Екипът като инструмент в теренното антропологическо изследване. В: Бочков, П. (Съст.) *Антропологични изследвания*. Т. 4, София: НБУ, 171–190. [Garnizov, V. 2003. Grupa na teren, teren v grupata. Ekipat като instrument v terennoto antropologichsko izsledvane. In: Bochkov, P. (Ed.) *Antropologichni izsledvania*. T. 4, Sofia: NBU, 171–190]
- Генчев, Ст. 1989.** Теренното етнографско изследване. Велико Търново: ВТУ „Кирил и Методий“, с. 189. [Genchev, St. 1989. *Terennoto etnografsko izsledvane*. Veliko Tarnovo: VTU „Kiril i Metodiy“]
- Генчев, Ст. 1990.** Теренното изследване – инструмент на етнографията. В: *Българска етнография*, № 2, 32–43. [Genchev, St. 1990. Terennoto izsledvane – instrument na etnografiyata. In: *Balgarska etnografia*, № 2, 32–43]
- Елчинова, М. 2001.** Предизвикателствата на включеното наблюдение. В: Бочков, П., О. Тодоров (Съст.) *Ловци на умове*. Лекции по антропология. София: НБУ, 150–163. [Elchinova, M. 2001. Predizvikelstvata na vklyuchenoto nablyudenie. In: P. Bochkov, O. Todorov (Eds.) *Lovtsi na umove. Lektsii po antropologia*. Sofia: NBU, 150–163]
- Ковачева-Костадинова, В. 1994.** Из историята на Националния етнографски музей (летопис на един отдел). В: *Българска етнография*, кн. 2, 79. [Kovacheva-Kostadinova, V. 1994. Iz istoriyata na Natsionalnia etnografski muzey (letopis na edin otdel). In: *Balgarska etnografia*, kn. 2, 79]
- Костов, Ст. Л. 1920.** Етнографският музей – развой, организация, издирване, персонал. В: *Архив МНП*, II. [Kostov, St. L. 1920. Etnografskiyat muzey – razvoy, organizatsia, izdirvane, personal. In: *Arhiv MNP*, II]
- Недков, С. 2006.** История на музейното дело в България. София: Агенция Европрес. [Nedkov, S. 2006. *Istoria na muzeynoto delo v Balgaria*. Sofia: Europress]
- Попсавова, Д.** *Опис на сбирката „Портрети и снимки“ в НБ „Кирил и Методий“*. София, 1975, ч. I; 1989, ч. III. [Popsavova, D. *Opis na sbirkata „Portreti i snimki“ v NB „Kiril i Metodiy“*. Sofia, 1975, ch. I; 1989, ch. III]
- Радков, Мл. 1963.** Из историята на Архива на Възраждането в България. В: *ИДА*, кн. 7, с. 43, с. 48. [Radkov, Ml. 1963. Iz istoriyata na Arhiva na Vazrazhdaneto v Balgaria. In: *IDA*, kn. 7, p. 43, p. 48]
- Радонов, З. 1971.** Учредяване, първоначална дейност и международни културни връзки на Народния етнографски музей в София (1906–1944). В: *ИЕИМ*, кн. 13, с. 252. [Radonov, Z. 1971. Uchredyavane, parvonachalna deynost i mezhdunarodni kulturni vrazki na Narodnia etnografski muzey v Sofia (1906–1944). In: *IEIM*, kn. 13, p. 252]
- Ракшиева, Св. 2008.** Какво ни предлага теренът днес и как да оптимизираме изследването на „народната“ култура. В: Попов, Р., Й. Манкова. (Съст.) *XII конференция на българските етнографи*, Враца, 22–34. [Rakshieva, Sv. 2008. Kakvo ni predlaga terenat dnes i kak da optimizirame izsledvaneto na „narodnata“ kultura. In: Popov, R., Y. Mankova (Eds.) *XII konferentsia na balgarskite etnografi*, Vratsa, 22–34]

Симеонова, Г. 2005. Към въпроса за етнографското изворознание. В: Симеонова, Г. *Взаимоотношението град – село в етнографската интерпретация*. София: Тангра ТанНакРа, 6–29. [Simeonova, G. 2005. Kam vпросa za etnografskoto izvoroznanie. In: Simeonova, G. *Vzaimootnoshenieto grad – selo v etnografskata interpretatsia*. Sofia: Tangra TanNakRa, 6–29]

Шишманов, Ив. 1890. Редакцияна статия. В: *СбНУНК*, кн. III (вероятно писана от проф. Шишманов). [Shishmanov, Iv. 1890. Redaktsionna statia. In: *SbNUNK*, кн. III (veroyatno pisana ot prof. Shishmanov)]

Архивни източници

Обзор на архивните фондове, колекции и единични постъпления, съхранявани в Българския исторически архив. София, 1963, кн. 1 (от фонд № 1 до фонд № 26). [Obzor na arhivnite fondove, kolektsii i edinichni postaplenia, sahranyavani v Balgarskia istoricheski arhiv. Sofia, 1963, kn. 1 (ot fond № 1 do fond № 26)].

НА БАН, ф. 76, оп. 1 к, а. е. 17, л. 3–8. [NA BAN, f. 76, op. 1 k, a. e. 17, l. 3–8].

НА БАН, ф. 76, оп. 1 к, а. е. 1, л. 21–23. [NA BAN, f. 76, op. 1 k, a. e. 1, l. 21–23].

НА БАН, ф. 76, оп. 1 к, а. е. 48, л. 14. [NA BAN, f. 76, op. 1 k, a. e. 48, l. 14].

НА БАН, ф. 74, оп. 4 к, а. е. 29, л. 3. [NA BAN, f. 74, op. 4 k, a. e. 29, l. 3].

НА БАН, ф. 76, оп. 3 к, а. е. 36, л. 2. [NA BAN, f. 76, op. 3 k, a. e. 36, l. 2].

НА БАН, ф. 76, оп. 1 к, а. е. 30, л. 13; а. е. 35, л. 1–2. [NA BAN, f. 76, op. 1 k, a. e. 30, l. 13; a. e. 35, l. 1–2].

ИЕФЕМ – АЕИМ, № 213, л. 24–25. [IEFEM – AEIM, № 213, l. 24–25].

ЦДИА, ф. 177, оп. 2, а. е. 185, л. 72; оп. 2, а. е. 889, л. 162–164; оп. 2, а. е. 818, л. 1–18; а. е. 904, л. 276–278. [TSDIA, f. 177, op. 2, a. e. 185, l. 72; op. 2, a. e. 889, l. 162–164; op. 2, a. e. 818, l. 1–18; a. e. 904, l. 276–278].

ДВ 1909, бр. 268, 7. XII. 1909 г.; [DV 1909, br. 268, 7. 12. 1909].